

УДК 343.1

Д.А. ШЕВЧЕНКО, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ЩОДО КАТЕГОРІЇ «ПРИНЦИП» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Ключові слова: принцип, кримінальне право, категорія, покарання

Питання призначення покарання, визначення поняття принципів і загальних засад призначення покарання відповідно норм кримінального права України, їх дотримання в судовій практиці нині набувають особливого значення, що пов'язане з радикальними змінами в системі кримінального права України – його демократизацією, лібералізацією, прагненням до використання гуманних, обґрунтованих підходів до призначення покарання.

Законодавці багатьох зарубіжних країн вважають, що при розробці кодексів виникає необхідність законодавчого закріплення основоположних принципів, оскільки саме вони указують правозастосовнику, до яких ідеалів у своїй діяльності він повинен прагнути.

У науковій літературі висвітлювалися окремі питання впливу принципу подвійного інкримінування на інститути кримінального права, як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Значний внесок у дослідження належить В.В. Мальцеву, М.Й. Коржанському, В.Д. Филімонову, М. І. Хавронюку, які з різних сторін розглянули проблему принципів кримінального права, довели, що вони є основою всієї системи кримінального права.

Разом із тим, сьогодні у науковців нема єдиного підходу до розуміння найважливіших питань, пов'язаних з принципами кримінального права [1]. Поняття принципів, їх система та значення викликає жваве обговорення серед науковців. Йдеться, насамперед, про необхідність, можливість і доцільність закріплення принципів кримінального права у КК

України [2, с.5], що спонукає до детального аналізу принципів кримінального права. Тому метою дослідження є з'ясування значення формального закріплення принципів кримінального права в контексті призначення покарання. Предметом дослідження є принцип кримінального покарання, а об'єктом – категоріальний признак поняття «принцип» як основи кримінальної та кримінально-виконавчої політики. Новизна викладеного у статті підходу визначається трактовкою принципів кримінального права як окремої юридичної категорії, яку потрібно відмежовувати від суміжних понять, а самі принципи вимагають обов'язкового закріплення в нормах кримінального права.

Хоча в правовій літературі принципам кримінального права і принципам призначення покарання присвячено чимало досліджень, багато проблем стосовно цих принципів залишаються спірними або невирішеними. Дискусії ведуться з питання про розуміння як принципів взагалі, так і кримінально-правових, зокрема. Це виражається у визначенні сутності, правової природи принципів кримінального права, визначенні їхнього законодавчого закріплення, а також кола принципів, що входять у систему принципів кримінального права.

Принципи права становлять основу для будь-якої галузі права. Їх роль є надзвичайно важливою для правильної внутрішньої побудови галузі, правильного нормотворення та правозастосування. Ігнорування принципів при формуванні окремої галузі права призводить до правового нігілізму, існування таких явищ, як колізія правових норм, прийняття так званих «мертвих норм», порушення вимог Конституції, а також порушення прав та свобод людини та громадянина.

В Конституціях, як правило, визначаються такі загальні принципи кримінального права, як: законність; особистий характер кримінальної відповідальності; адекватність покарання; гуманність; індивідуалізація покарання, а

також такі три принципи дії кримінального закону: ультраактивності і ретроактивності та принцип *ne bis in idem* («одне діяння двічі не карається») [1, с.56]. Більш ґрунтовно та повно принципи кримінального права визначаються в Кримінальних кодексах, безумовно, що закріплення принципів кримінального права в кодексах, пов'язано із важливістю цих правових феноменів, які є фундаментом будь-якої галузі права, в тому числі і кримінального.

З позиції юридичної науки стосовно сфери злочинів і покарань вчені говорять про наявність принципів кримінально-правової політики, кримінального права, кримінального закону, кодифікації кримінально-правових норм, категорій і інститутів кримінального законодавства, які тісно пов'язані між собою.

На наявність такого взаємозв'язку вказували багато авторів. Однак їх твердження стосовно цього питання суперечливі, а найголовніше – відсутня обґрунтована система цих важливих елементів правової матерії. Велике значення саме системи принципів стає очевидним навіть у процесі формулювання їх визначення.

Принципи кримінально-правової політики – це такі «вихідні соціальні вимоги, які визначають способи організації і функціонування як системи боротьби зі злочинністю в цілому, так і різних її підсистем, поєднують їх в єдину діючу структуру, інтегрують різні процеси, що відбуваються в різних підсистемах, в одну основну тенденцію розвитку, що полегшує ефективність впливу на злочинність у бажаному для суспільства напрямку» [3, с.330].

Зазначимо, що принципи кримінальної політики і галузей права кримінального спрямування – не те ж саме. Твердження, що «принципи кримінального права» і «принципи кримінальної політики» – «принципово рівнозначні терміни», на наш погляд, неспроможне, оскільки політика набагато ширше кримінального права і, як справедливо вказує М.І. Ковальов, вона не тільки визначає кримі-

нально-правові методи і засоби боротьби зі злочинністю, а й покликана вирішувати профілактичні завдання соціальними, організаційними, ідеологічними і іншими засобами. Це дає підстави вважати, що принципи кримінально-правової політики є керівними ідеями кримінального права, загальні засади, властиві всім її напрямкам: кримінально-правовому, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому і кримінологічному. Вони виступають загальним поняттям стосовно принципів, що визначають окремі напрями діяльності держави в рамках кримінальної політики [4, с.70].

Питання про співвідношення принципів кримінально-правової політики і кримінального права достатньо розроблене в науці. При його вирішенні сформувалося кілька підходів. Так, В.В. Мальцев пише, що «хоча принципи кримінально-правової політики і кримінального права по змісту дуже близькі одне до одного, розходження між ними все ж є. Принципи кримінального права первинні. Принципам же кримінально-правової політики належить підлегла, службова роль – щоб точніше і повніше відбити зміст принципів кримінального права в кримінальному законодавстві» [5, с.102]. Р.Р. Галіакбаров стверджує, що принципи кримінального права визначаються кримінальною політикою, і, що принципи кримінально-правової політики, будучи закріпленими в нормах права, стають принципами кримінального права [6, с.142].

Як нам здається, підводити значення принципів кримінально-правової політики винятково до обслуговування принципів права, принижувати їх роль до ступеня посередника між принципами права і законодавства не зовсім вірно. Політика не означає діяльність держави по перетворенню правових явищ у правові поняття. Політика і право – це взаємозалежні явища, що існують винятково у суспільстві, Навряд чи можна стверджувати, що право з його принципами головніше, ніж політика.

Принципи кримінально-правової політики з'являються там і тоді, де виникає потреба вирішувати проблему попередження злочинності за допомогою нормативних приписів органів державної влади, кримінального права. Зрозуміло, що принципи політики повинні знайти відображення в створюваних державою правових нормах. Інша справа, що принципи кримінально-правової політики можуть бути безпосередньо зафіксовані в кримінально-правових нормах, а можуть, не будучи в них зафіксованими, впливати на їх зміст. У тому випадку, якщо принципи кримінально-правової політики знаходять своє закріплення в кримінально-правових нормах, має сенс говорити про наявність принципів кримінального права. Такі принципи не є продуктом волонтаристичних рішень органів державної влади, вони носять об'єктивний характер, обумовлені сформованим на певному етапі суспільного розвитку укладом відносин. Але в той же час, одержавивши офіційне визнання, вони можуть уже здійснювати свій (зворотній) вплив на діяльність держави в сфері боротьби зі злочинністю.

Таким чином, принципами кримінального права слід визнавати закріплені в правових нормах принципи кримінально-правової політики, які визначають змісти і напрями кримінального права.

В юридичній літературі були зроблені спроби систематизувати принципи кримінального права на загально-правові та специфічні. Так, класифікація В.Д. Філімонова містить дворівневу систему принципів кримінального права: загальні та галузеві принципи [7, с.79]. Подібний підхід пропонує й С.Г. Келіна [8, с.76].

У роботі В.В. Мальцева перераховуються загальні, міжгалузеві і галузеві принципи. В числі останніх стосовно кримінального права автор називає відповідальність за винне діяння, передбачене законом, особистий характер відповідальності, індивідуалізація відповідальності і покарання, економія кримінальної

репресії. Цей підхід базується на тому, що такі принципи як принцип гуманізму, законності, демократизму та деякі інші, безперечно, властиві кримінальному праву, але разом з тим вони в тій чи іншій мірі властиві адміністративному, цивільному, трудовому та іншим галузям права. Тому їх визнають принципами усієї системи національного права або загально-правовими принципами [9, с.102].

Перелік принципів може бути нормативно-правовою основою регулювання кримінально-правових відносин лише за умови, що становитиме масив нормативних положень, позбавлений внутрішніх суперечностей. У свою чергу, узгодженість елементів – це одна з властивостей саме такого явища, як система.

Те, що наведене визначення принципів кримінального права може належати тільки їх системі, цілком відповідає положенню, відповідно до якого справжня система повинна мати якості, які не властиві її елементам. Тобто, властивості системи не є простою сумою властивостей її елементів.

У процесі дослідження принципів кримінально-виконавчого права А. Степанюк слушно зауважив, що «кожний окремо взятий принцип не в змозі дати цілісного уявлення про ексекютивну діяльність» [10, с.179]. Цю роль, на його думку, має виконувати саме система основоположних вимог.

Таким чином, у сучасній науці на склалося єдиної думки відносно категорії «принцип» у кримінальному праві, дана категорія знаходиться в стані постійного розвитку.

Ми вважаємо, що під принципами права доцільно розуміти систему нормативно закріплених стійких і постійних ідей, що мають об'єктивно-суб'єктивний, фундаментальний і основний характер, які відображають сутність права. До властивостей принципів права, що відображають правову природу, можна віднести їхній об'єктивно-суб'єктивний характер, нормативну закріпленість, стабільність, сталість, значущість (фундаментальність) і системність.

Принципи кримінального права як галузі права – це система стійких і постійних ідей, що мають об'єктивно-суб'єктивний, фундаментальний і основний характер, які відображають сутність кримінального права.

Вирішуючи питання про співвідношення принципів права та принципів кримінального права, необхідно виходити з того, що вони співвідносяться як ціле і частка. Існують загально-правові, міжгалузеві і галузеві принципи права, і кожний нижчий рівень принципів права базується на вищестоящому. У той же час принципи тієї або іншої галузі права або групи галузей мають свою специфіку, є «переломленням» загально-правових принципів крізь призму певної галузі або їхніх груп. Принципи більш високого рівня проявляються на своєму рівні і на більш низьких рівнях принципів права. На цих рівнях є й принципи, що не є конкретизацією загально-правових принципів, а властиві тільки даному рівню. Принципи більш низького рівня не можуть проявляти себе на більш високому рівні в силу їхньої специфічності й приналежності до більш вузької групи норм.

В ієрархії принципів в кримінальному праві вищий щабель займають принципи кримінального права. Говорячи про співвідношення принципів кримінального права і принципів кримінального законодавства, не можна не зазначити, що й ті, і інші закріплені у позитивному кримінальному праві. Однак у зв'язку з невеликим колом джерел кримінального права ці групи принципів досить близькі. У той же час ототожнювати їх не можна. Принципи кримінального законодавства – це принципи кримінального права, що знайшли своє безпосереднє, спеціальне закріплення в нормах кримінального закону. Принципи кримінального законодавства несуть у собі більше суб'єктивізму через те, що більшою мірою залежать від волі законодавця. Коло принципів кримінального законодавства може розширюватися і звужуватися законодавцем і створення та обґрунтування системи

принципів кримінального права є обов'язковою умовою ефективного виконання завдань, які покладено на інститут принципів у кримінальному праві, відповідно інтереси сталості кримінального законодавства і вимагають закріплення системи принципів у Кримінальному кодексі України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
2. Коржанський М. Й. Про принципи кримінального права України / М. Й. Коржанський // Право України. – 1995. – № 11. – С. 69–72.
3. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений / Анденес И. ; под ред. и со вступительной статьей докт. юрид. наук, проф. Б. С. Никифорова. – М. : Юрид. лит., 1999. – 540 с.
4. Ковалев М. И. Соотношение уголовной политики и уголовного права / Ковалев М. И. // Советское государство и право. – 1978. – № 12. – С. 69–73.
5. Мальцев В. В. Принципы уголовного законодательства и общественно опасное поведение / Мальцев В. В. // Государство и право. – 1997. – № 2. – С. 98–102.
6. Галиакбаров Р. Р. Преступность и уголовная политика (актуальные проблемы борьбы с преступностью) / Галиакбаров Р. Р. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1993 – 321 с.
7. Филимонов В. Д. Принципы уголовного права / Филимонов В. Д. – М. : АО «Центр ЮрИнфор», 2002. – 139 с.
8. Келина С. Г. Принципы советского уголовного права / Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. – М. : Наука, 1988. – 176 с.
9. Мальцев В. В. Принципы уголовного законодательства и общественно опасное поведение / Мальцев В. В. // Государство и право. –

1997. – № 2. – С. 98–102.

10. Степанюк А. Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого законодавства //

Вісник Акад. правових наук України. – 2000. – № 1. – С. 171–181.

Шевченко Д. А. Щодо категорії «принцип» у кримінальному праві / Д. А. Шевченко // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 1013–1017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11sdaukp.pdf>

Наголошено на необхідності відмежування поняття «принцип кримінального права» від понять «принципи кримінально-правової політики», «принципи кримінального закону», «принцип галузі права», в статті подана авторська трактовка поняття «принцип кримінального права», вказано на необхідність закріплення принципів в кримінальному законі.

Шевченко Д.А. О категории «принцип» в уголовном праве

Подчеркнута необхідність розграничення поняття «принцип уголовного права» от понятій «принципы уголовно-правовой политики», «принципы уголовного закона», «принцип отрасли права», в статтє предложена авторская трактовка поняття «принцип уголовного права», указано на необходимость закрепления принципов в уголовном законе.

Shevchenko D.A. About a Category «Principle» in Criminal Law

Necessity of differentiation of concept «a criminal law principle» from concepts «principles of a criminally-legal policy», «principles of the criminal law», «a principle of branch of the right» is underlined, in article the author's treatment of concept «a criminal law principle» is offered, is specified in necessity of fastening of principles for the criminal law.

Форум права Форум